

הרב צבי א. סלושץ

הגה"צ רבי צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל

קווים לדמותו, לשיטתו, ולדברי תורתו

לזכר עולם יהיה צדיק
אביהם ורבים של תלמידיו
ממשיכי דרכו,
אשר נשא במשאם מאז פטירת
הרב זצ"ל.
נסתלק לבית עולמו ללא זש"ק.
תנצב"ה.

קשה להעריך ולמצות דמות רב-ענפין, מחנך ואיש אשכולות כמו"ר הגה"צ רבי צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל (המכונה בפי כל: "ר' צבי יהודה")- ראש ישיבת "מרכז הרב".

אמנם, מאחר וכותב הטורים נמנה על תלמידיו, וכחבר מערכת "שמעתין", אתייחס לנושא שהוכרז עליו במערכת, ולו בנגיעה בשולי אדרתו בקווים קצרים ומעטים כפי שהכרתיו מקרוב.¹

א. מהדיר ספרי אביו הראי"ה קוק זצ"ל

בהקדמתו למהדורת "אורות התשובה" שיצא לאור ערב ראש השנה לשנת תרצ"ו, למלאת שלושים לפטירת הרב א"י קוק זצ"ל- ציין הרב ר' צבי יהודה ש"בשעותיו האחרונות ציווה לעסוק בסידור כתבי קדשו והכנתם להוצאתם לאור".

הרצי"ה, שעוד בחיי אביו עסק בסידור כתבי אביו, הקפיד מאוד לציין בהקדמותיו לספרים אימתי נכתבו דברי תורתו של הרב. ציונים אלו מקרבים את הקורא להבנת הדברים שנאמרו ושנכתבו בשעתם. ולא עוד, אלא שהרצי"ה החשיב לברר מתוך כתבי הרב זצ"ל מה להקדים

1 מילדותי הכרתיו עוד טרם שנכנסתי ללמוד בישיבה. אבי ומורי זצ"ל היה מתלמידי הישיבה, אשר מרן הרב זצ"ל שלח סרטיפקט להצילו מרוסיה הסובייטית- הבולשביסטית והביאו ארצה בניסים. כבכור להורי ע"ה, פדאני הכהן הגדול רצ"י זצ"ל. מבקר הייתי לעיתים קרובות בבית הרב בישיבה ובביתו הפרטי ברח' עובדיה 30 בירושלים, שם למדנו בצוותא עם כמה בחורים מן הישיבה בספר "מוסר אביך" שחברו אביו הרב זצ"ל. מאז נקשרה נפשי עמו, ומעט מהנהגותיו ודרכו המיוחדת אכתוב בזה, ויהיו דברי אלה קרובים לליבם של המורים והמחנכים להעביר לדורות הבאים קצת מתורתו ומחוכמתו.

להדפיס ומה לאחר. בכל מקום נתן טעם לסידור העניינים עם קביעת שמות לפרקים, ובתוספת מראי מקומות והערות וביירוים לפי הצורך.²

ב. יחסו לכבוד אביו

הרצ"ה החשיב את כבוד אביו מרן הגאון הראי"ה זצ"ל כפוסק וכמדריך רוחני-תורני כמו התורה עצמה. וכמו שאמרו חז"ל על תלמיד חכם שתורה דיליה הוא (קידושין ל"ב, ריש ע"א) וכפירוש רש"י שם: "ומשלמה וגרסה היא נקראת תורתו". אין פלא שבכל כתבי הרב זצ"ל שהדיר היה מקפיד עליהם "כאמיתה של תורה" (מגילה ט"ז, ב) והיה קנאי לכבוד אביו שיהיו הדברים שיצאו מפיו או שנכתבו בכתביו, שיהיו מדויקים ללא תוספת או גרעון.

הקפדתו על כבוד אביו, כידוע, היתה מאוד קיצונית. באחד ממאמריו שפרסם הרצ"ה ציטט דברי גאון מרבני הונגריה-רבה של קלויזבורג, שכתב על הרב זצ"ל וז"ל: "אחרי עלותי הנה ב"ה, מצאתי לי חבר, הלא הוא מרן הגאון הקדוש ראש הרבנים בארץ ישראל". וכו'. הוסיף ליד המילה "חבר" ("או רב") בסוגריים. למרות שמי שקורא שם, מבין שאין בכוונת הרב מקלויזבורג הנ"ל, לכנותו בשם חבר שווה לו, אלא חבר ברעיון בחיבוב הארץ.³

בשנת תשכ"ב יצא הספר "האיש נגד הזרם" שחיברו הסופר הרב שמואל הכהן אבידור, בו תואר תולדות הרב ופעולותיו. ביררתי אצל מו"ר רצ"י זצ"ל אם ניתן לסמוך על הסיפורים והמעשים שנכתבו בספר. הרצ"ה השיב לי במכתבו אלי מיום בין כסה לעשור תשכ"ג וז"ל:

"את הספר 'נגד הזרם' לא ראיתי. מאז כשנדפס בהמשכים בשבועון (הכוונה לשבועון 'פנים אל פנים' שבעריכת הרב אבידור)- וראיתי איזה פעמים, כמדומני שיש כמה דברים לא מדויקים. יש לברר את הפרטים בזה". עכ"ל. גם מתוך תשובה קצרה זו, ניתן לראות שהשמיט משם הספר את המילה "האיש", ברצונו להביע בזה התנגדות לכנות את הרב בשם "איש" סתם.

ג. משנתו הסדורה על קדושת א"י

משנתו על ארץ ישראל וקדושתה הייתה ברורה: אין לשלול את ערך הקדושה האלוקית של מדינת היהודים בארץ ישראל. וכך כתב: "צריך לדעת שמלכות

2 רשימה ביבלוגרפית מפורטת על כתבי הרב זצ"ל בהלכה ובאגדה (33 במספר) ומחקרים ופרשנות על כתביו, ומה שעדין נמצא בכתב יד, ראה בחוברת: "מרן הרב א. י. הכהן קוק-פרקי חיים ומעש", בעריכת ש. רייך, הוצאת "בית הרב", ירושלים, על כריכת החוברת החיצונית.

3 ראה מאמרו "לאחדות ה' וישראל עמו" שנתפרסם ב"הצפה" ד' אייר תשכ"ו.

שמים מתגלית במלכות זו, ואפילו במלכות בן גוריון⁴.
בשיעוריו היה מצטט סימוכין לשיטתו מתוך ספרי ראשונים ואחרונים, ובעיקר דברי הרמב"ן במצוות ישוב א": "שנצטוונו לרשת אותה ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות". וכן מהרבה ספרים שלא נוכל במסגרת זו לצטט דבריהם.⁵
הרצ"ה דגל בחשיבות ייחוד ה' וייחוד עם ישראל, והיה מציין: "אתה אחד ושםך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ". מכאן מסקנתו: כשם שאי אפשר חלילה ייחוד ה', כך אי אפשר חלילה להפריד בין ייחוד עם ישראל. ומאחר שארצנו הק' נתברכה בריבוי קיבוץ גלויות, לא ייתכן שלא יהיו מדרגות בין אחינו בני ישראל. יש יהודים כשרים ויראי שמים ושלמים בתורה ובמצוות, ויש שאינם במדרגה כזו, או גם רחוקים מאוד ממנה. אבל כולם הנמצאים בארץ ישראל ועוסקים בישובה ובבניינה, האמין, שבוודאי במשך הזמן בכוח קדושת אווירא דא"י יחזרו בתשובה שלמה.⁶

ד. יחסו לצעירי תנועת "בני עקיבא"

בשתי הזדמנויות הקפיד הרצ"ה להשתתף בריקוד צעירים של תנועת "בני-עקיבא":

הרצ"ה קבע תפילותיו בימים הנוראים (בשנים שלמדנו בישיבה) בבניין הישן של ישיבת "עץ חיים" שבשכונת מחנה יהודה. במוצאי יום הכיפורים בדרך הליכתו משכונת מחנה יהודה לביתו, עבר ליד סניף בני עקיבא שסיימו גם הם תפילתם, ולאחר שהבדילו וטעמו דברי מזונות, יצאו ורקדו על שמחת מחילת עוונות. הרצ"ה

4 "ספר המועדים", כרך ח', בעריכת ד"ר יום טוב לוינסקי, תשט"ז, עמ' 471.
5 לתועלת הקוראים אביא את המקורות כפי ששמענו ולמדנו ממנו: תשובות הריב"ש סימן שפ"ז, תשובות חתם סופר חלק ו' חידושי לולב הגזול, תשובות "ישועות מלכו" חלק יורה דעה סימן ס"ו, תשובות אבני נזר חלק יורה דעה. כמו כן היה מצטט מתוך מכתביהם של הגאון ר' מאיר שמחה הכהן מדוינסק בעל ה"אור שמח" ומשל הגאון אברהם דובער כהנא שפירא בעל ה"דבר אברהם" זכר צדיקים לברכה, שהתייחסו למרן הרב זצ"ל בעניין זה.
6 רעיון דומה שמעתי בשם הגאון ר' מאיר שפירא מלובלין זצ"ל (מייסד רעיון לימוד הדף היומי) שא"י נשתבחה שהיא "זבת חלב ודבש". ואומר שרמזה תורה כי סגולת ארץ ישראל היא כטבע החלב והדבש. שהרי בהלכה ידענו שכל הדבר היוצא מן הטמא-טמא, רק בשני דברים מצאנו סגולה להפוך טמא לטהור: א) חלב-שכידוע חז"ל קבעו שראשיתו דם, והוא נעקר ונעשה חלב (בכורות ו, ע"ב). והנה אין לך דבר משוקץ ומתועב יותר מדם, ובכל זאת אותו הדם יתהפך לחלב זך וטהור.
ב) דבש-ידוע בהלכה כי רגלי הדבורים וגם בשר שיפול בדבש מתהפך לדבש, (ראה רא"ש לברכות פרק כיצד מברכין סימן לה, ומגן אברהם או"ח סימן רט"ז ס"ק ג'). וזהו ששבחה התורה את ארץ ישראל הקדושה שיש לה אותה סגולה של החלב והדבש שגם מבני ישראל שאינם שומרים תורה ומצוות, אבל דרים בא"י יתהפכו ג"כ לדבש (ראה עוד בחוברת "שיחות חכמים"-קובץ מאמרים שיצאו מפומייהו דרבנן שהוציא לאור הגמ' ראובן מרגליות ז"ל ת"א, עמ' ב').

התעכב להשתתף עימם בריקוד, אע"פ שטרם טעם דבר מה בפיו לאחר הצום. בליל יום העצמאות לאחר התפילה החגיגית בבית הרב, יצא לריקוד עם בני הנוער ברחבת ככר ציון הסמוכה לבית הרב בירושלים. על שני ריקודים אלה היה אומר: "לא היו ימים טובים לישראל כיום הכיפורים וכחמישה עשר באב": הערך הדתי- יום הכיפורים, והערך הלאומי ט"ו באב, וכנגדן צריך בימינו לרקוד.

ד. מתורתו

אביא בזה כמה חידושי תורה ששמעתי מפיו ורשומים בכתבי, וכמדומני שלא ראו עדיין אור בכתביו.

1) בעניין הפנית פניו בשעת הנענועים

לפי סברת חז"ל בסוכה (דף ל"ז, ב—דף ל"ח, א), הנענועים הם מעין קבלת עול מלכות שמים: "מוליך ומביא- למי שארבע רוחות שלו, מעלה ומוריד- למי שהשמים והארץ שלו". וכן כתב בספר החינוך מצווה שכ"ד: "ודיני הנענוע שהחיוב להוליך ולהביא ולהעלות ולהוריד. והעניין לעורר הנפש שתזכור בעת השמחה כי הכל לשם יתברך מלמעלה עד מטה וארבע רוחות, שהכלל נכלל בזה". א"כ בנענועי לולב הזכירה הגמרא קודם ארבע רוחות ואח"כ שמים וארץ, ואילו לגבי קריאת שמע הזכירה הגמרא קודם למעלה ולמטה ואח"כ לארבע רוחות, כדאיתא בברכות (דף י"ג, ב): "ר' ירמיה הוה יתיב קמיה דר' חייא בר אבא, חזייה דהוה מאריך (באחד) טובא. אמר לו: כיוון דאמליכתי למעלה ולמטה ולארבע רוחות השמים- תו לא צריכת". והסביר מו"ר הרצ"ה, כי יש שני עניינים בהמלכת קודשא בריך הוא: "המלכה רוחנית" "והמלכה מעשית". "המלכה רוחנית" שאין הזולת רואה, כי אם אותו שממליך יודע בזה. "המלכה מעשית" היינו שבאפשרות הזולת לראות ויבין שפלוגי ממליך עליו את ה'. לכן קריאת שמע, שהיא מצווה של "המלכה רוחנית"- שכלית המתייחסת אל הראש הנוטה כלפי שמים, ימליך במחשבתו קודם את הצד הרוחני כלפי שמים. משא"כ ב"המלכה מעשית", דהיינו מצוות לולב שמתגבשת בצורה חומרית, הנוטלו בידיים מנענע לרוחות קודם, היינו שממליך קודם הצדדים הקרובים יותר לידי האדם ואח"כ כלפי שמים - הצד הרוחני.

2) ל"ט מלאכות כנגד עבודות המשכן

בשבת (דף מ"ט, ב) שנינו: "הדור יתבי וקמי בעיא להו דתנן אבות מלאכות ארבעים חסר אחת. כנגד מי? אמר להו ר' חנינא בר חמא- כנגד עבודות המשכן". ופירש רש"י: "ופרשת שבת נסמכה לפרשת מלאכת המשכן ללמוד הימנה". ובהמשך שם

בגמרא: "אמר להו ר' יונתן ב"ר אליעזר: כך אמר ר' שמעון ב"ר יוסי בן לקוניא- כנגד מלאכה מלאכתו ומלאכות שבתורה ארבעים חסר אחת". וכתבו שם התוס' שגם למ"ד שלמדים ממלאכה שבתורה "נראה דיליף נמי ממשכן, שהרי לכך נסמכה פרשת שבת לפרשת משכן".

חקר הרצי"ה האם חוץ מסיבת סמיכות הפרשיות שממנה למדים איסורי מלאכות בשבת מעבודות המשכן, היש עוד משמעות פנימית ללימוד זה דווקא ממשכן? והסביר הרצי"ה: מצינו למי שנדר נדר, התורה מצווה: "ככל היוצא מפיו יעשה", מניין הכוח שניתן לאדם לאסור על עצמו דבר מותר וזה יהפוך לגביו כמו חתיכה דאיסורא של נבילה? הגמרא בריש נדרים קובעת שנדר על דבר רשות יכול לחול רק אם התפיס בדבר הנדור, ולא בדבר האסור שהתורה אסרה (כגון נבילה). לפיכך לשון הנדר הוא: "ככר זה יהיה אסור עלי כקרבן". ומאחר וקרבן של גבוה הוא דבר הנדור שאחד מבני העולם נדר שבהמה זו תהיה קרבן וחלה עליה קדושה, לפיכך יכולים אנו להמשיך קדושה גם על דבר הרשות. מלאכת המשכן וכליו, אע"פ שהמלאכה עצמה אין בה שום קדושה, מ"מ המשכן וכליו קדושתם נעשית בפה. כמו שכתבו המפרשים שלכן נאמר "כאשר ציווה ה' את משה" בכל פרט ופרט, כי מאמירה זו נמשכת הקדושה על המשכן וכליו.⁷ וכיוון שמלאכת המשכן נתקדשה בפה, יכולה המלאכה ל"התקדש" שתהיה אסורה בשבת, מכוח שהקב"ה קידש יום זה ע"י שביתה ממלאכה שהייתה באמירה. וזוהי המשמעות הפנימית למה רק מלאכות שהיו במשכן נאסרו בשבת.

3) "אך את שבתותי תשמורו" (שמות ל"א, יג)

ברש"י כתב למה נסמכה פרשת שמירת שבת לפרשת מלאכת המשכן הכתובה לעיל? לומר שאין מלאכת המשכן דוחה שבת. לקמן בפ' ויקהל פותחת הפרשה בשמירת שבת ואח"כ פרשת עשיית המשכן וכליו. וברש"י שם: "הקדים להם אזהרת שבת למלאכת המשכן- לומר שאינו דוחה את השבת" (ל"ה, ב). ויש לעיין מדוע בפרשת תשא מצווה ה' למשה תחילה על בניין המשכן ואח"כ מצווה על שמירת השבת, ואילו בפרשת ויקהל מצווה משה לישראל בתחילה שמירת שבת ואח"כ ציוו על בניין המשכן?

והסביר הרצי"ה עיקר בנין בית המקדש זהו כבודם של ישראל שה' משרה שכינתו בתוכם שנאמר "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". שמירת השבת עיקרה כבודו של הקב"ה שברא עולם בשישה ימים ואנו מצווים לשומרו ולזכרו שביום השביעי "שבת וינפש". לכן כשה' מצווה למשה שבני ישראל יעשו מקדש, מקדים ה' בניית המשכן שזזהו כבודם של ישראל, וה' מכבד את ישראל וא"כ מזהיר

7 ראה "אור החיים" (שמות לט, א)

על כבודו בשמירת שבת. אבל כשמשה מעביר את הציווי לבני ישראל, מזהירם קודם על כבוד ה' - שמירת השבת ואח"כ מצווים על בניין משכן שזהו כבודם של ישראל, ויש כאן בחינת "אני לדודי ודודי לי"⁸.

4) עטיפת הראש בקריאת י"ג מידות רחמים

מעשה שהיה בתענית ציבור במנחה שאחד הבחורים קרא בתורה, וכשהגיע לקרוא י"ג מידות מיהר הרצי"ה לבעל הקורא ומשך טליתו מעל כתפיו והעלה לראשו. לאחר התפילה ביקשו התלמידים לדעת למה עשה זאת, והרי ממסכת קידושין דף כ"ט, ב משמע שבחור שלא נשא אשה לא היה מכסה ראשו בטלית. וכך היה מובא שם: "משתבח ליה רב חסדא לרב הונא בדרך המנונא דאדם גדול הוא. אמר ליה: כשיבוא לידך הביאהו לידי. כי אתא חזייה דלא פריס סודרא (ופירש"י: חזייה רב הונא לרב המנונא דלא פריס סודר כדרך הנשואין שהיו רגילים לכסות ראשם)". א"ל: מאי טעמא לא פריסת סודרא? א"ל: דלא נסיבנא. אהדרינהו לאפיה מיניה". הרי שבחור שלא נשוי אין מכסה ראשו בטלית. וכן כתב בעל "מגן אברהם" בסימן ח'.

ענה הרצי"ה: במסכת ראש השנה (דף י"ז, ב) שנינו: "ויעבור ה' על פניו ויקרא - אמר ר' יוחנן אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמורו, מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח ציבור והראה לו למשה סדר תפילה. אמר לו: כל זמן שישראל חוטאין, יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם". מוכח שש"ץ היורד לקרא לפני התיבה צריך להתעטף בטלית ואין עיטוף אלא על הראש. הרי עיטוף הראש בטלית בזמן קריאת יג' מידות הוא מדינה דגמרא, ואילו בחור שאין מתעטף בטלית הוא רק מנהג בעלמא ובמקום שצריך לקרא י"ג מידות עדיף הדין על פני המנהג. לבסוף, אספר על אירוע מצער שקרה למשפחתו של הרצי"ה, ומסיפור זה נוכל לעמוד על גדולתו ועל אורך רוחו האצילה. המקרה היה בע"ש פר' ראה כ"ד מנ"א תשי"ט. הגיעה הידיעה המעציבה שהבחור יניק וחכים ר' אברהם יצחק רענן ז"ל - בנו של ראש הישיבה הרב הגאון ר' שלום נתן רענן זצ"ל, גיסו של הרצי"ה - נטבע בים וגופתו נמשתה מהמים. מחמת קוצר הזמן לסידור ההלוויה בו ביום, נדחתה ההלוויה למוצאי שבת. כל אותה שבת לא ניכרו על פניו שום צער ויגון, ונהג ככל שבתות השנה באין משבית ומפריע. עם צאת השבת לאחר שסיים הבדלה, הרים קולו בבכי וקנן בזעקת כאב לב: "אוי מה היה לנו! ומכאן ואילך ניכרו סימני צער ואבלות על פניו.⁹

8 לאחר זמן רב מצאתי בנקמת מדין (במדבר פרק כה), ה' מצווה למשה "נקום נקמת בני ישראל מאת המדיינים", ואילו משה מצווה "לתת נקמת ה' במדין" וזה על דרך הביאור הנזכר בפנים.

9 על ר' אברהם יצחק רענן ז"ל, ראה בקובץ לזכרו "לחי רואי" בהוצאת מרכז הרב- השיבה המרכזית לישראל, ירושלים, תשכ"א